

ENGLESKI KAO

D O D A T N I J E Z I K

Ovaj prilog naknadno je napisan prema beleškama za autorova plenarna predavanja na stručnim skupovima nastavnika engleskog jezika u Beogradu (24. 5. 2003) i Arandelovcu (7. 7. 2003). U njemu se izlaže jedan nov pogled na engleski kao strani jezik, s obzirom na današnji status ovog jezika u svetu, u Evropi i u našoj zemlji.

1. ENGLESKI KAO GLOBALNI JEZIK

Prema već tradicionalnoj podeli, engleski ima status maternjeg jezika (*native language*) u više država (Velika Britanija, SAD, Kanada, Australija itd.), drugog jezika (*second language*) u još većem broju zemalja u kojima je, uz domaće jezike, u službenoj upotrebi (naročito u Africi i Aziji), te stranog jezika (*foreign language*) širom sveta. Međutim, granice između ove tri kategorije postaju sve fluidnije usled širenja engleskog jezika po svim kontinentima tokom poslednja dva stoleća – procesa kojem su najviše doprineli procvat Britanske imperije u XIX veku i rastuća uloga SAD u svetskim poslovima počev od II svetskog rata sredinom XX veka. Tako je engleski postao uistinu globalni jezik međunarodne komunikacije.¹

Predmet naše pažnje ovom prilikom će biti samo jedna od posledica ekspanzije engleskog – a to su promene u identitetu poslednje navedene kategorije. Naime, u zemljama gde engleski nije maternji jezik, niti pak drugi jezik u naznačenom formalnom smislu, on se konvencionalno posmatra, izučava i podučava kao jedan u nizu stranih jezika, u principu ravnopravno sa drugima. Ali istinske ravnopravnosti tu zapravo ne može više biti, jer je engleski toliko isprednjačio da sada predstavlja kategoriju za sebe, kao različit ne samo u stepenu nego i u vrsti od svih drugih jezika koji se tretiraju kao strani. Kao jedini globalni jezik današnjice, a po svemu sudeći i sutrašnjice, on je u ponekom pogledu jedinstven slučaj. Izgleda da mu tradicionalna etiketa stranog jezika u mnogim kontekstima sve slabije pristaje, naprosto zato što se u sredinama drugih jezika engleski na više načina – odomaćio.

2. OD STRANOG DO DODATNOG JEZIKA

Doneti sud mogao bi se potkrepiti mnogim argumentima, od kojih ćemo kratko navesti samo neke. Prvo, u pojedinim državama gde engleski nema službeni status – kao što su Švajcarska, Holandija i skandinavske zemlje – on se već uveliko koristi u intranacionalne svrhe, u privredi, bankarstvu, trgovini, obrazovanju, nauci,

tehnologiji i drugim domenima. Ponegde su čak isticani zahtevi da se takva unutrašnja upotreba engleskog ozvaniči njegovim proglašenjem za drugi jezik u službene svrhe (npr. u Nemačkoj i Japanu). Drugo, što se tiče internacionalne komunikacije, već je dobro poznata velika prednost engleskog nad mogućim takmacima. Ograničavajući se na Evropu, ovde bismo samo pomenuli poluzvanični status engleskog kao, kako se to ovih dana sve češće govori, svojevrsne *linguae francae* multilingvalne Evrope, koja se u krugovima evropskih institucija naziva i posebnim imenom "evroengleskog" (*Euro-English*; v. npr. Cenoz/Jessner 2000, Seidlhofer 2001, Graddol 2001, McCluskey 2002).

I treće, engleski u naše vreme nije samo sredstvo nego i simbol modernog života i internacionalne komunikacije, pa bi se i u tom smislu teško mogao okarakterisati kao strani jezik. Ovo naročito važi za populacije koje ga najviše i usvajaju – mlade ljude svugde po svetu, koji već ionako u značajnoj meri žive, stiču nova znanja i druže se kroz engleski, čime je on postao deo njihovog identiteta. Za mnoge od njih engleski je, pored kompjutera (kojima je on takode "maternji jezik"), neophodna komponenta obrazovanja, nešto što se podrazumeva i bez čega neće moći da se uklope u glavne tokove života u ovom veku. A sve ovo uveliko je olakšano time što je engleski, svojim prostiranjem po svetu i po područjima upotrebe, velikim delom postao denacionalizovan i emocionalno neutralan, ne povređujući ničija nacionalna osećanja. Otuda se može reći da ovaj jezik, ko god bili i gde god živeli njegovi izvorni "vlasnici", u naše doba pripada svima koji se njime služe, bilo kao maternjim ili nematernjim jezikom.

Sve što je upravo rečeno ne važi ni približno za druge jezike međunarodnog raspona (čija se produžena vrednost i upotrebljivost u toj funkciji ovim razmatranjem – treba li to reći – nikako ne dovodi u pitanje). Stoga engleski, ma kakve subjektivne reakcije, pozitivne ili negativne, njegov izuzetni položaj izazivao, objektivno zaslužuje poseban tretman u nekim aspektima njegove zastupljenosti u životu i obrazovanju ogromnog broja ljudi.

Uz to bi, dakako, išla i zasebna etiketa koja bi, makar i uslovno, izdvojila engleski iz reda "običnih" stranih jezika. Za ovo bi došli u obzir – i ponekad su korišćeni – atributi tipa alternativni, dopunski ili pomoćni jezik (*alternative, supplementary, auxiliary language*), ali nijedan od njih ne bi sasvim odgovarao, mahom zbog dvosmislenosti ili pogrešnih konotacija. Po našem predlogu, možda bi najadekvatnija terminološka sintagma bila *engleski kao dodatni jezik* (*English as an additional language*), jer izgleda da najtačnije imenuje sadržaj koji imamo na umu. Ni ovaj izraz nije sasvim nov, jer se povremeno javljao u nešto starijoj literaturi, u sredinama gde engleski ima službeni status drugog jezika, i to upotrebljen slobodno, bez posebne definicije (upor. npr. Fishman 1983). Danas se sporadično može naći i u kontekstima o kojima je ovde reč, ali opet usputno i lišen terminološke specifikacije.

Ali ako sam termin nije nov, njegova primena u našem slučaju jeste: mi, naime, njime upućujemo na jedinstveni status engleskog u zemljama gde on nema (ili još nema) službenih funkcija, dakle u okviru kategorije stranih jezika – koja se, kako vidimo, pokazuje preuskom za njegove sadašnje dimenzije. Tako bi se tradicionalna tročlana klasifikacija na maternji, drugi i strani jezik proširila novim članom, dodatnim jezikom, sa engleskim kao jedinim predstavnikom.

Ova situacija ima nezanemarljivih implikacija i posledica u više pravaca, koje ćemo da sažmemo pod zaglavljima jezičke politike i nastave jezika.

3. ENGLSKI JEZIK U POLITICI NASTAVE STRANIH JEZIKA

Odluke koje nadležni državni organi donose u vezi sa zastupljenošću stranih jezika u obrazovnom procesu predstavljaju veoma važan, iako možda manje vidljiv, segment ukupne jezičke politike nekog društva, prvenstveno zaokupljene pitanjima distribucije i statusa domaćih jezika na datoj teritoriji. U konkretnom slučaju koji ispitujemo, zbog svega navedenog ne bi bilo realistično ocenjivati znatno uvećani obim učenja i podučavanja engleskog u poredenju sa drugim stranim jezicima kao nešto što "nije fer" i zalagati se za mehaničku ravnopravnost u ovom pogledu. Ovo naprosto nije stvar procenata, jer određene postupke nalaže sama stvarnost, svidala se ona nekome ili ne.

Ovde će biti uputno podsećanje da je odlukom državnih vlasti u Srbiji 1965. godine propisana ravnomerna raspodela među školskim stranim jezicima, sa po 25 odsto zastupljenosti za engleski, ruski, francuski i nemački. Ova veštačka simetrija nije se mogla ostvariti najviše zbog sve većeg pritiska da se prvenstvo prizna engleskom, kao daleko najpopularnijem. Tek 1993. godine jedna ekspertska grupa Ministarstva prosvete je preporučila sledeću izmenu ovih proporcija: 40 odsto za engleski, po 20 odsto za preostala tri jezika. Pošto ni ovo nije funkcionisalo, rešenje je konačno potraženo na pravi način – uvođenjem obaveznog učenja dva strana jezika tokom školovanja. Ovim je omogućeno kretanje ka modelu po kome bi jedan od njih bio engleski, dok bi se drugi birao između više mogućnosti.

I ovaj obrazac, dakako, moći će da se ostvaruje diferencirano, zavisno od lokalnih prilika, ali je bar jasno trasiran i formalizovan put ka priznavanju privilegovanog položaja engleskog – kao, uostalom, i drugde u Evropi. Za Evropu se, inače, predviđa poznavanje dva jezika Evropske unije pored maternjeg, što će najčešće značiti engleski plus još jedan strani jezik. Sve se ovo može uopštiti na model prema kome će, koliko god jezika neki građanin Unije poznao, engleski biti među njima. Time bi se, bar u idealnoj projekciji, garantovalo očuvanje evropske jezičke raznolikosti, ali i unapredila mogućnost lakšeg sporazumevanja u transnacionalnoj komunikaciji.²

4. NASTAVA ENGLSKOG KAO DODATNOG JEZIKA

Pitanje koji bi varijetet engleskog najbolje poslužio za nastavu ovog jezika u opisanim uslovima nije bitno za temu ovog priloga, pa se njime nećemo podrobnije baviti; mnoga obaveštenja i diskusije mogu se naći u već citiranoj literaturi. Reći ćemo samo, sasvim okvirno, da bi u tu svrhu bili manje podesni srazmerno "čisti" modeli glavnih nacionalnih varijeteta (britanskog, američkog ili kog drugog), budući odveć vezani za jednu teritoriju i kulturnu tradiciju. Pogodnija bi bila neka vrsta evropskog, internacionalnog ili svetskog engleskog (*Euro-English, International English, World English*), gde takode već postoji bogata ponuda – doduše, još uvek više u naznakama nego u iole razradenom obliku, jer ovakvi varijeteti nisu lingvistički jasno profilisani.

Ovaj potonji izbor u većini slučajeva bi bolje odgovarao cilju nastave, koji ne bi bio da proizvodi kopije izvornih govornika bilo kojeg nacionalnog varijeteta (što je

gotovo nemoguće postići, a i ne vidi se zašto bi se baš tome težilo). Umesto da bude imitatorski, cilj bi bio operativan i instrumentalan. Tako bi se tradicionalne jezičke veštine (govorenje, razumevanje govora, čitanje i pisanje) usmerile ka slobodnom samoizražavanju, te internacionalnoj i interkulturalnoj komunikaciji u različitim registrima i stilovima govorenog i pisanog engleskog jezika, u različite svrhe i sa različitim sagovornicima (kojima engleski često takode neće biti maternji jezik). Težište bi, dakle, bilo na razvijanju i bogaćenju identiteta učenika, a nipošto na njegovom menjanju u pravcu identiteta izvornih predstavnika engleskog jezika. Jednom rečju, mnogo je važnije šta ko ume s tim jezikom da uradi nego kako na njemu zvuči.

I još nešto. Na izloženi način, uz maksimalno moguće izbegavanje političkih konotacija (tipa jezičkog imperijalizma, kolonijalizma i lingvicida, danas još i globalizacije), kao i raznih ukorenjenih purističkih predrasuda i stereotipa o dobrom i lošem engleskom, lakše bi se negovali pozitivni stavovi prema tom jeziku. Tako bi se usvajanje engleskog kao drugog ili trećeg jezika prirodno odvijalo u znaku aditivnog bilingvizma (sa pozitivnim psihološkim predznakom, kada se oseća da se time nešto dobija) – nasuprot suptraktivnom bilingvizmu (negativno obeleženom usled osećanja da se tako gubi deo identiteta). A ne treba posebno isticati da sve navedeno ima punog smisla jedino ako se ne primenjuje šematski i jednoobrazno, nego uz uvažavanje specifičnih lokalnih jezičkih i kulturnih prilika.

Na ovom mestu treba istaći da su u poslednje dve godine iz Srbije krenuli (i delimično već u veliki svet stigli) pozivi na preispitivanje statusa engleskog kao stranog jezika i na korišćenje njegovog očito posebnog položaja u svrhu unapređivanja nastave u školi. Tako Prčić (2003) uvodi teorijski valjano obrazložen pojam engleskog kao *odomaćenog* stranog jezika (*English as the nativised foreign language*), naglašavajući da se on od drugih stranih jezika jasno razlikuje u nekoliko sociolingvistički bitnih parametara. Jedan je njegova laka dostupnost u audio-vizuelnim medijima svake vrste, kao i masovna zastupljenost u elektronskoj tehnologiji (Internet, e-mail itd.). Drugi je dvojno usvajanje, jer njegovom institucionalnom podučavanju prethodi – i s njim dalje ide u korak – velika neformalna izloženost učenika tom jeziku kroz navedene i druge kanale (filmovi, muzika, zabava, pop kultura itd.). Treći je dopunska funkcija engleskog u zadovoljavanju domaćih komunikacijskih potreba u raznim domenima, uključujući, na primer, reklame i slogane, nazive i stručne termine. Na taj način se engleski “uvlači” u domaći jezik i u njemu odomaćuje, obrazujući i raznovrsne jezičke mešavine, i to bez obzira na to da li “konzumenti”, inače, uopšte znaju engleski. U svim ovim pravcima engleski preuzima neke funkcije drugog, pa i maternjeg jezika, i time se izdvaja – i objektivno i subjektivno – iz prototipske kategorije stranog jezika. Autor zaključuje da sve ovo treba uzeti u obzir i iskoristiti u organizovanom podučavanju tog jezika.

U sličnom duhu, a s naglaskom upravo na pedagoškim implikacijama ove situacije, Bilankov (2002) u nezavisnom empirijskom istraživanju nalazi jasnu korelaciju između medijske izloženosti beogradskih srednjoškolaca engleskom (putem radija i televizije, filmova, kompjutera itd.) i motivacije za učenje tog jezika, te uspeha u tom učenju. Utvrđeno je da su ispitanici u proseku čak preko pet sati

dnevno bili "utopljeni" u engleski na taj način, ne računajući školske časove. Kako se drugi strani jezici ne mogu pohvaliti ni približnim stepenom zastupljenosti u svakodnevnom vanškolskim aktivnostima mladih, autorka se zalaže za organizovan pristup eksploataciji ovog potencijalnog zlatnog rudnika, dosad praktično neiskorišćenog.

5. REVOLUCIJA ILI EVOLUCIJA?

Opisana aktuelna sociolingvistička i sociopsihološka pozicija engleskog nalaže, s jedne strane, određena preusmerenja u politici nastave stranih jezika, kako bi mu se obezbedilo odgovarajuće mesto u javnoj kao i privatnoj sferi. Kao što smo videli, to se delimično već i čini, u svetu i kod nas. S druge strane, potrebno je iznova promisliti sam obrazovni proces, prilagodavajući tradicionalne metode nastave engleskog današnjim i sutrašnjim potrebama i mogućnostima. Ovo, dakako, ne znači samo imati više računara i druge tehničke opreme u svakoj učionici, nego, što je još važnije, iskoristiti i druge pogodnosti na koje smo ukazali – jer engleski treba i može da se podučava u nekim elementima drukčije nego tradicionalni strani jezici. Između ostalog, kako je upravo nagovešteno, u proces nastave treba sistematski integrisati uvide, znanja, navike i podsticaje za učenje koji su ionako tu, na dohvat ruke. Tim putem bi se u daleko većoj meri nego dosad mogle iskoristiti prednosti engleskog kao globalnog, ali i kao odomaćenog jezika. (Kažimo još jednom da ovi predlozi ni na koji način ne podrazumevaju zapostavljanje drugih stranih jezika, koji u svojim okvirima takode zaslužuju unapređivanje uz oslonac na sve raspoložive ili moguće inovacije. Reč je samo o rasponu mogućnosti, koji je sticajem okolnosti u slučaju engleskog ipak ubedljivo najširi).

Na ovom zadatku najveći deo posla ne pripada, razume se, zemljama engleskog jezika, njihovim institucijama i stručnjacima, već upravo onima gde se po tradiciji ovaj jezik izučava kao strani. Obim i tempo promena biće određen u sadejstvu njihovih jezičkih politika i obrazovnih sistema, a uveliko će da zavisi od angažovanosti, stručnosti i inventivnosti lokalnog nastavnog osoblja. Ovakva situacija donosi određene prednosti, ali i posebne odgovornosti; u svakom slučaju, to je nesvakidašnji izazov za sve uključene u nastavni proces.

Na kraju, autor ovih razmatranja se nada da će zainteresovanom čitaocu biti jasno da se ovde ne zagovara nikakva revolucija u nastavi engleskog, nego samo izvesno modifikovanje i obogaćivanje njene evolucije u sredinama gde on nije maternji niti, zvanično, drugi jezik.

...

¹ O rasprostranju engleskog jezika po celoj planeti, uključujući uslove, uzroke i posledice tog rasta, dosad nezabeleženog u istoriji čovečanstva, v. naročito Crystal 1997, Graddol 1997, McArthur 1998, 2001, a kod nas Bugarski 1997, pogl. 26 i Stojić 2003, sve sa bogatom literaturom.

² Za detalje o ranijem periodu u Jugoslaviji, v. Bugarski 1997, pogl. 26, za jezičku politiku Evropske unije – posebno u nastavi stranih jezika – Toma 2002 i Ignjačević 2003, a za aktuelne tendencije u Srbiji Toma (u štampi).

LITERATURA

- Bilankov, T. 2002. *Korelacija između medijske izloženosti engleskom jeziku i motivisanosti srednjoškolaca za učenje tog jezika*. Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu. Neobjavljen magistarski rad. /Ekspoze štampan u: *Nastava i vaspitanje*, Beograd, LI/5, 2002, 412-420/.
- Bugarski, R. 1997. *Jezik u kontekstu*. Beograd: Čigoja štampa/XX vek (Sabrana dela, 8). /Pogl. 26: Engleski jezik u svetu i kod nas, 267-275/.
- Cenoz J. and U. Jessner (eds.). 2000. *English in Europe: The Acquisition of a Third Language*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Crystal, D. 1997. *English as a Global language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fishman, J.A. 1983. Sociology of English as an additional language. In B. Kachru (ed.) *The Other Tongue: English across Cultures*. Oxford: Pergamon Press, 15-22.
- Graddol, D. 1997. *The Future of English?* London: British Council.
- Graddol, D. 2001. The Future of English as a European language. *The European English Messenger*, X/1, 47-55.
- Ignjačević, A. 2003. Strani jezici u jezičkoj politici – novi trendovi. U D. Klikovac i K. Rasulić (ur.) *Jezik, društvo, saznanje – profesoru Ranku Bugarskom od njegovih studenata*. Beograd: Filološki fakultet, 59-71.
- McArthur, T. 1998. *The English Languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McArthur, T. 2001. World English and World Englishes: Trends, tensions, varieties and standards. *Language Teaching* 34, 1-20.
- McCluskey, B. 2002. English as a Lingua Franca for Europe. *The European English Messenger*, XI/2, 40-45.
- Prčić, T. 2003. Is English still a foreign language? *The European English Messenger*, XII/2, 35-37.
- Seidlhofer, B. 2001. Brave New English? *The European English Messenger*, X/1, 42-48.
- Stojić, S. 2003. Engleski kao svetski jezik. U D. Klikovac i K. Rasulić (ur.) *Jezik, društvo, saznanje – profesoru Ranku Bugarskom od njegovih studenata*. Beograd: Filološki fakultet, 43-57.
- Toma, S. 2002. Jezička politika u Evropskoj uniji. *Primenjena lingvistika*, Novi Sad, 4, 13-24.
- Toma, S. (u štampi). Politika učenja i izvođenja nastave stranih jezika u Republici Srbiji. *Primenjena lingvistika*, Novi Sad, 4.

SUMMARY

ENGLISH AS AN ADDITIONAL LANGUAGE

In this paper Professor Bugarski provides a new perspective on English as a foreign language with regard to its status in Europe and in Serbia-Montenegro. The traditional classification into first, second and foreign languages can be expanded with a new member, whose only representative would be English. The suggested term for this is *English as an additional language*. This is, in the author's opinion, perhaps the most adequate technical phrase, because it seems to be the most precise one to cover the intended meaning. It refers to the unique status of English in the countries where it is (still) not used officially, i.e. within the category of foreign languages, which is apparently too narrow for its current dimensions.

SHORT CV

Ranko Bugarski, Ph.D., Professor of English and General Linguistics, University of Belgrade

Born 1933. B.A. Sarajevo 1957. Ph.D. Belgrade 1969. Postgraduate study at University College London 1962/63. Visiting Scholar, Columbia University, New York 1966/67. Member of Department of English, Faculty of Philology, University of Belgrade since 1961 (as full professor since 1980); also Professor of General Linguistics since 1988; formerly Head of both Departments. Supervisor of 10 Ph.D. dissertations and 40 M.A. theses. Fulbright lecturer in linguistics, USA 1969/70. Guest lecturer at some 20 universities in Europe, USA, Australia (London, Oxford, Sorbonne, Leiden, Krakow, Chicago, Monash, etc.). Teaching, research and publication in English and general linguistics, applied linguistics, sociolinguistics, history of linguistics, etc. Selected works in Serbo-Croatian, 12 vols, 1996-1997. Dozens of articles, book chapters, reviews in English, some in German, French, Spanish, etc. in international journals, congress proceedings and other collective publications. Editor (with Celia Hawkesworth) of *Language Planning in Yugoslavia*, Columbus, OH: Slavica, 1992 and of *Language in the Former Yugoslav Lands* (London, forthcoming). Editions of translated works by Chomsky, Sapir, Whorf; anthologies of sociolinguistics, psycholinguistics. Organisation of/participation in numerous Yugoslav and international congresses, conferences, symposia. Some previous or current positions: President, Yugoslav Association of Applied Linguistics; Vice President, International Association of Applied Linguistics (AILA); President, Societas Linguistica Europaea (SLE); member, European Academy of Arts and Sciences (Vienna); corresponding member, Research Centre on Multilingualism (Brussels); national correspondent, Soziolinguistische Bibliographie Europäischer Länder (*Sociolinguistica*, Tübingen); Yugoslav Board member, European Society for the Study of English (ESSE); member, Linguistic Society of America; Editorial Advisory Board member, *Historiographia Linguistica* and *Studies in the History of Linguistics* (Amsterdam/Philadelphia), *Multilingua* (Berlin/New York). Recipient of an international Festschrift: *History and Perspectives of Language Study – papers in Honor of Ranko Bugarski* (eds. O. Mišeska Tomić/M. Radovanović), Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2000.